

עַל יְדִיחִיאל

קובץ מחקרים ומאמרים

מוגש ליחיאל קארה
עם פרישתו לגמלאות

הקובץ מכיל מאמרים ומחקרים שכתב פרופ' יחיאל קארה במהלך שנותיו הארוגות של שירותו האקדמי. המאמרים עוסקים בנושאים שונים בתחומי הלשון, ספרות, תולדות ישראל, ומחשבת ישראל. המחקרים עוסקים בנושאים שונים בתחומי הלשון, ספרות, תולדות ישראל, ומחשבת ישראל. המאמרים עוסקים בנושאים שונים בתחומי הלשון, ספרות, תולדות ישראל, ומחשבת ישראל. המחקרים עוסקים בנושאים שונים בתחומי הלשון, ספרות, תולדות ישראל, ומחשבת ישראל.

רפאות תהי לשרה ושקוי לעצמותיה
(משלי ג, ח)

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
מינהל התרבות – המחלקה למוסדות מחקר ומורשת

הוצאה והפצה:

מכון מש"ה - לחקר משנת הרמב"ם מייסודה של עמותת הליכות עם ישראל
רח' הרצל 71, ת"ד 211 קרית אונו טל' 03-5351119 פקס' 1533-5351119
אתר העמותה: www.Net-Sah.org דוא"ל: halichot@inter.net.il

מפעל משנה תורה

<http://www.mishnetorah.co.il> | 077-4167003

דוא"ל: rambam4u@gmail.com

עַל יַד יַחְיָאֵל

קובץ מחקרים ומאמרים
מוגש ליחיאֵל קארה עם פרישתו לגמלאות

עורך
שלום פנחס־כהן

סייע בעריכה
דורון יעקב

חברי המערכת

דורון יעקב, יוחאי מקבילי, שלום פנחס־כהן, יוסף פרחי

בהוצאת מכון מש"ה ומפעל משנה תורה
קרית־אוננו וקדומים

מסת"ב: 9-6-92118-965-978 ISBN

נרפס בישראל

כסלו תשע"ט

©

כל הזכויות שמורות

יחד עם זאת, מכון מש"ה ומפעל משנה תורה מתירים שימוש הוגן בהעתקה ופרסום של עד עשרה עמודים מהספר ברצף או שלא ברצף, תוך אזכור שם הספר, שם הכותב וההוצאה.

הציטוטים מתוך ספר משנה תורה ניתנו באדיבות
ממהדורת מפעל משנה תורה (מהדורת מקבילי), אשר
שם לו למטרה להגיש בפני הקהל הרחב את מפעלו של
הרמב"ם באופן מדויק, ישיר ומבואר לכל נפש. הזכויות
על נוסח זה שמורות להם.

<http://www.mishnetorah.co.il> | 077-4167003

המפעל מעודד שימוש בנוסח המדויק ללא תמורה.
מהדיר, מבאר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי
עורכי משנה: יחיאל קארה, הלל גרשוני

למורנו הזריז העומד בשירות העם
בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו
צור יחזק את ידו ויכין צעדו
ויעודדו ויסעדו ויהי בעזרו כל ימי עודו

Under the Hand of Yeḥiel
Studies Dedicated to Yecheiel Kara
Edited by Shalom Pinhas-Cohen

Copyright©2018
Printed in Israel

עיצוב העטיפה: רננה כהן

הברכה ליחיאל לקוחה מאיגרת אל אפרים בן שמריה מאת שלמה גאון בן יהודה (מתוך "מאגרים" של האקדמיה ללשון העברית).

על העטיפה:

תצלום עמוד מתוך כתב יד תימני למסכת סנהדרין, שתיאר יחיאל קארה בספרו "כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי, מחקרים בלשונם הארמית", ירושלים תשמ"ד, עמ' 8-9.
בשער האחורי תמונת יחיאל קארה, באדיבות משפחתו.

תודות:

למשפחתו של יחיאל קארה, לכותבי המאמרים, ולרב אפרים רוטמן מהמכון התלמוד הישראלי השלם ע"ש הרב הרצוג, שאפשר לנו להשתמש בתמונת כתב היד בעטיפה.

שגיאות מי יבין, לפניות בנושא הספר: shalompc@gmail.com

תוכני המאמרים באחריות כותביהם

תוכן העניינים

מכרז

- פתח דבר / חברי המערכת..... יא
קורות חיי יחיאל / המשפחה..... יז
רשימת פרסומי יחיאל קארה..... יט

לשון

- הערות על לשונו של עגנון אגב קריאה ב"תמול שלשום" / ג' בירנבאום..... 31
על בעיית מעבר מילים מיוחדות לתרגומי מקרא לערבית הכללית / י' בלאו..... 55
שני מבעים מנוגדים בלשון חכמים שנתערבו / מ' בראשר..... 63
משרתים ומלכים כמונחי מסורה, דקדוק ומילונות / א' געש..... 79
מהי דוכה? / ה' גרשוני..... 89
שיהיה לך יום טוב / א"ב הלבני..... 97
חידודי לשון בספרות ההלכה / נ' יהב..... 101
לשונות מקראיים בכתיבתם של רש"י והרמב"ם / ד' יעקב..... 117
גלוסר למונחים מיוחדים בחיבורו של אסף / ז' עמר..... 129
אל תקרי רמב"ן כ"א רמב"ן / ד' רובינשטיין..... 149
עיון בשני ניבים בעקבות יהודה עמיחי ועמוס עוז / א' שויקה..... 157

הגות

- 'לקח טוב' לרבי טוביה בן אליעזר – מדרש או פירוש? / נ' אילן..... 175
העדר שמו של משה רבנו מן הליטורגיה הקדומה / י"י טובי..... 187
האדם המהרהר – עיון לשוני במשנת הרמב"ם / ח' נשר..... 215
סופו נעוץ בתחילתו: מיחזוריו של ספר יצירה / י"צ לנגרמן..... 223
מהלך הפתיחה של מורה הנבוכים / י' מקבילי..... 243
פריעת הראש באבלות מהי? / ח' סרי..... 283
כיצד נראו לוחות הברית / ש' פנחס־כהן..... 299
'הלכת בדרכיו' / נ' רקובר..... 311

היסטוריה ומשפט

- משנת עוזרי – ייחוסו וגלגוליו של כתב יד מנוקד של המשנה / א' ברמן..... 317
משנת הרב יחיאל צאלח / א' דאר..... 347
מיהו לא יהודי? להגדרת יהודי "בן דת אחרת" בחוק השבות / מ' ויגודה..... 355
מארי סלימאן אַל־קארה / ד' חובר..... 381

מבית קארה

- מילים שכתבו בני משפחתו של יחיאל קארה..... 407
מילים שכתבה י' שלנסקי־קארה..... 409
אוסף תמונות..... 411

רשימת משתתפי האסופה

1. נחם אילן
2. גבריאל בירנבאום
3. יהושע בלאו
4. אדם בן-נון
5. משה בר-אשר
6. אמיר געש
7. הלל גרשוני
8. אביגדור דאר
9. אפרים בצלאל הלכני
10. מיכאל ויגודה
11. דרור חוברת
12. יוסף יובל טובי
13. נהוראי יהב
14. דורון יעקב
15. חנה כשר
16. יצחק צבי לנגרמן
17. יוחאי מקבילי
18. חננאל סרי
19. זהר עמר
20. שלום פנחס-כהן
21. דורון רובינשטיין
22. נחום רקובר
23. אהרן שויקה
24. משפחת קארה

חברי המערכת מודים לכותבי המאמרים ולמשפחת קארה על הירתמותם המלאה להוצאת אסופה זו. ה' יאריך ימיהם בטוב, ויזכו לשפע ברכה עד בלי די, אכי"ר.

'לקח טוב' לרבי טוביה בן אליעזר

מדרש או פירוש?

נחם אילן

מצב המחקר

מאז שפרסם שלמה בובר את 'מדרש לקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתא' לבראשית ולשמות בשנת תר"ם (1880) הוא זכה לתשומת לב מעטה בסדר היום המחקרי ונותר בשוליו.¹ רבי טוביה בן אליעזר חיבר את 'לקח טוב' בקסטוריה שבצפון מערב יוון ככל

* אני מודה לידידיי פרופ' אברהם גרוסמן, ד"ר יהונתן יעקבס והרב יצחק פייגלין על שהואילו לקרוא טיוטה של המאמר. הערותיהם סייעו בידי לשפרו.

1 מדרש לקח טוב המכונה פסיקתא זוטרתא על חמשה חומשי תורה, יסדו רבינו טוביה בר' אליעזר ז"ל [...], ממני שלמה באבער, ווילנא תר"ם (1879), כרך א: בראשית, כרך ב: שמות. באותה שנה הוציא לאור אהרן משה פאדווא את 'לקח טוב' לויקרא, במדבר ודברים, ווילנא תר"ם, ולפי עדותו ב'דבר אל הקורא' השלים את מלאכתו עשר שנים לפני כן (עמוד ללא מספר). דפוס ראשון ויניציא ש"ו (1546). עוד נדפס לקח טוב על חמש המגילות, לכל מגילה בנפרד, בידי ארבעה מהדירים שונים ובמקומות ובזמנים שונים, ותנו דעתכם לכך שכולם פרט לבובר כינו את החיבור 'פירוש': ספרי דאגדתא על מגלת אסתר [...] מדרש לקח טוב [...] ממני שלמה באבער, ווילנא תרמ"ז; פירוש לקח טוב על מגלת רות [...] על ידי יצחק זעקל באמבערגער, מגנצא 1887; פירוש לקח טוב על מגלת קהלת [...] על ידי גרשון אליהו פיינבערג, ברלין תרס"ד; פירוש לקח טוב על מגלת איכה [...] על ידי אלבארט גראינוף, לונדון 1908; פירוש לקח טוב על מגלת שיר השירים [...] על ידי אלבארט גראינוף, לונדון 1909 (להלן גראינוף, שיה"ש).

מחקרים: ענבל טיטור, דרכו הפרשנית של רבי טוביה בן אליעזר בפירושו לקח טוב לתורה: עיון במסכת סיפורי האבות (בר' יב-לו), עבודת גמר, רמת גן תשס"ה; יהונתן יעקבס, "לבריור היקף היכרותו של רשב"ם עם מדרש לקח טוב", תא-שמע: מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, בעריכת אברהם (רמי) ריינר ואחרים, אלון שבות תשע"ב, עמ' 475-499; הנ"ל, "פירוש 'לקח טוב' על שיר השירים: מקומו בתולדות פרשנות שיר השירים ויחסו לפירוש רש"י למגילה", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כג (תשע"ד), עמ' 225-241; הנ"ל, "The Allegorical Exegesis on Song of Songs by R. Tuvia ben Eli'ezer - 'Lekah Tov', and Its Relation to the Commentary of Rashi", *AJS Review* 39,1 (2015), pp. 75-92; ציון שמעוני, אקדמות להוצאה חרשה של לקח טוב שמות, עבודת גמר, רמת גן תשנ"ד.

הנראה בשנת 1097, כעדוּתו המפורשת.² בובר כינהו 'מדרש' אף שמחברו כינה אותו 'פירוש', ועל כך יצא קצפו של שמואל מאדלינגער.³ בובר נעלב מביקורתו וענה לו בקונטרס קטן ובו שני טיעונים עיקריים: א. לחיבור אופי מדרשי ולא פרשני: 'וכן ר' טוביה קרא לספרו פירוש ולא מדרש א"כ הוא מדרכי המחברים ספרים לא מבעלי המדרש, על זה אשאלהו: הכי לא נוכל להוסיף על השם במלה אשר תורה יותר על מהות ואיכות הספר, ומה יזיק אם יכנה את הספר בשם מדרש בפרט כי כן יכנוהו הרבה חכמים גדולים. שם מדרש הוא מתאים יותר לתכונת הספר שהוא קבוץ דרשות שונות ונופל עליו היטב שם מדרש'.⁴ בהמשך אתייחס ל'תכונת הספר'. ב. אין הבדל מהותי בין מדרש לפירוש: 'כי פירוש ומדרש הכל אחד הוא, ועיקר הוראת שם מדרש הוא ג"כ באור ופירוש, רק ששם מדרש כולל עוד יותר שהפרושים הם ג"כ ע"ד דרש מורחב'.⁵ הטיעון הראשון משקף גישה מתנשאת, ובעטייה לא החשיב בובר את הכותרת שמצא בכתב היד שפרסם⁶ והעניק לחיבור כותרת משלו, המשנה באופן מהותי את טיבו. הטיעון השני מלמד עד כמה לא הקפיד בובר על אבחנה ראויה בין שתי הסוגות הספרותיות 'מדרש' ו'פירוש'. צונץ נקט גישה מורכבת יותר כלפי 'לקח טוב' וכינה אותו 'חציו פירוש וחציו הגדה'.⁷ בהמשך דבריו כרך אותו עם חיבורים אחרים וקבע כי 'אפילו החיבורים המאוחרים ממיין זה, כגון תנא דבי אליהו, בראשית רבתי, לקח טוב, ויכלו, במדבר רבה, ילקוט [שמעוני?],

2 בפירושו לפסוק 'וְשַׁלַּחְתִּי אֶת יָדִי וְהִפִּיתִי אֶת מִצְרַיִם בְּכֹל נְפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אֲעֲשֶׂה בְּקִרְבּוֹ, וְאַחֲרַי כֵּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם' (שמות ג, כ): כתב: 'ובשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות וחמשים ושבע לבריאות עולם, שהוא שנת אלף ועשרים ותשע לחרבן בית שני, שהוא שנת שנים עשר למחזור רנ"ו, מרנא ורבנא טוביהו, בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל, הבין בספרי אלהינו, ונתן את לבו על אורך גלותינו [...] (עמ' 20). בימי הביניים חשבו שהבית השני חרב בשנת 68 לסה"נ, והחשבון הוא אפוא $1097 = 4857 - 3760$; $1097 = 1029 + 68$. כך אצל בובר. כתבי היד מוסרים תאריכים שונים לסיום הספר: 1094; 1097; 1107; 1108. ייתכן שמדובר בהעתקות של תלמידים או במהדורות שונות. לפי בובר (עמ' 23-26): מהדורה ראשונה 1097, מהדורה שנייה עם תיקונים 1107, ומהדורה מתוקנת על ידי המחבר או תלמידיו 1108. לפי תא-שמע: שנת ד"א תתנ"ז (1097). לפי ענבל טויטו: 1108. לפי כהנא: המדרש לספר במדבר כבר בשנת 1094 (מנחם כהנא, אקדמות להוצאה חדרה של ספרי במדבר, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב, עמ' 98 והע' 13).

3 שמואל מאדלינגער, "אמת קנה", השחר ז (תר"ם), עמ' 385-389; ח (תר"ם), עמ' 447-450.

4 שלמה בובר, הוּו מתונים בד"ץ, וינה תר"ם, עמ' 2-3.

5 שם, עמ' 3.

6 ולעניין זה אין זה משנה אם הכותרת יצאה מתחת יד המחבר או מאת אחד המעתיקים.

7 יום טוב ליפמאן צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית, נערך והושלם על ידי חנוך אלבעק, ירושלים תשל"ד, עמ' 147.

שנתכוונו בעיקר לפירוש בכתב ולא לדרשות, נתנו חלקם במדה מרובה לבנין ההגדה.⁸ קביעה זו זוקקת עיון מחדש לאור ממצאים רבים ותובנות חשובות שנצברו בחקר החיבורים הללו מאז שצונץ כתב את דבריו לפני כמאתיים שנה, אולם גם אם אינם תקפים במלואם לגבי שאר החיבורים, הם נותרו יפים וקולעים לגבי 'לקח טוב'.⁹ מעין זה כתב גם ישראל משה תא-שמע, שאמנם כינה את החיבור 'מדרש' אך אפיין אותו כ'אוסף פרשני-מדרשי'.¹⁰ במגמה זו הלכה גם ענת רייזל כאשר ייחדה פרק בספרה על המדרשים ל'לקח טוב' - פסיקתא זוטרתא¹¹ וכינתה אותו 'ילקוט מדרשי', אף כי בהמשך ציינה שיש בו גם פירושים.¹² לאחרונה ראה אור ספרו של גרשון ברין על 'לקח טוב' לחמש המגילות, ובו ראה ברבי טוביה פרשן מובהק.¹³

- 8 שם, עמ' 175.
- 9 די לציין בהקשר זה את מחקריהם של יעקב אלבוים ושל חננאל מאק, עיינו: יעקב אלבוים, "בין מדרש לספר מוסר: עיון בפרקים א-י ב'תנא דבי אליהו'", מחקרי ירושלים בספרות עברית א (תשמ"א), עמ' 144-154; הנ"ל, "לתפיסת הגאולה ב'תנא דבי אליהו'", "גל עיני...": פרקי מחקר באגדה ובמדעי היהדות, הוגשו לכבוד הרב גרשון זאב בראודה ז"ל למלאת לו שמונים שנה, מוקדשים עתה לזכרונו, בעריכת צבי בלומברג (ואחרים), ניו זשערסי תשנ"ב, עמ' 303-322; הנ"ל, "בין עריכה לשכתוב: לאופיה של הספרות המדרשית המאוחרת", הקונגרס העולמי למדעי היהדות 9, ג (תשמ"ה), עמ' 57-62; הנ"ל, "ילקוט שכל טוב": פשט, ררש וסוגיית 'הסדרן'", מאיר בר-אשר ואחרים (עורכים) דבר דבור על אופניו: מחקרים בפרשנות המקרא והקוראן בימי הביניים מוגשים לחגי בן-שמאי, ירושלים תשס"ז, עמ' 71-96 (להלן אלבוים, שכל טוב); הנ"ל, "המליצה, המוטיב והעניין: לדרך עיצובו של הסיפור בפרקי דרבי אליעזר", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי יג-יד (תשנ"א-תשנ"ב), עמ' 99-126; הנ"ל, "Yalkut Shim'oni and the medieval midrashic anthology", *Prooftexts* 17,2 (1997), pp. 133-151 חלק א - פרשיות במדבר ונשוא: מבוא ודוגמא, עבודת דוקטור, ירושלים תשנ"א; הנ"ל, "דרשות אנטי נוצריות במדרש במדבר רבה", הקונגרס העולמי למדעי היהדות, 10, ג, כרך 1 (תשמ"ט), עמ' 133-140; הנ"ל, "זמנו, מקומו ותפוצתו של מדרש במדבר רבה", תעודה יא (תשנ"ו), עמ' 91-105; הנ"ל, "מדרש במדבר רבה וראשית הקבלה בפרובאנס", אשל באר שבע ד (תשנ"ו), עמ' 78-94; הנ"ל, "פתיחות במדרש במדבר רבה חלק א", מחקרי ירושלים בספרות עברית יז (תשנ"ט), עמ' 41-56; הנ"ל, "מדרש שמואל ומדרש במדבר רבה", מחקרים בתלמוד ובמדרש: ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, בעריכת אריה אדרעי ואחרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 293-307.
- 10 ישראל מ' תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, כרך ג: איטליה וביזנטיון (להלן תא-שמע), עמ' 259-294, המובאה מעמ' 259. גם בהמשך כינה את החיבור 'מדרש' - ראו עמ' 264, 266, 267, 269, 277, 284, 290, 291, 292.
- 11 ענת רייזל, מבוא למדרשים, אלון שבות תשע"א (להלן רייזל), עמ' 370-377.
- 12 שם, עמ' 370.
- 13 גרשון ברין, עיונים ב"לקח טוב" לחמש מגילות: קווים בפרשנות הביזנטית בתחילת האלף השני לספירה, בני ברק תשע"ח. עיינו למשל בדבריו בעמ' 11, 13, 18, 20, 22, 307.

הבעיה

'לקח טוב' הוא אכן חיבור מורכב ולכן קשה לאפיינו. הלשון הכפולה שנקטו החוקרים השונים שהבאתי לעיל מעידה על כך. תא-שמע עמד היטב על כך במאמרו המכונן. הדרשות הן החלק העיקרי מבחינה כמותית. נוספו להן מקבצי הלכות ועיקרם פולמוס עם הקראים, וסוגיה זו תופסת נתח נכבד במאמרו של תא-שמע.¹⁴ אולם יש ב'לקח טוב' גם פירושים, חלקם פשטיים. תא-שמע השווה בין דרכו של רש"י בהבאת מדרשים לדרכו של רבי טוביה ומתוך כך קבע כי

מטרתו של בעל מדרש "לקח טוב" אינה פרשנית, ואין דרך למנותו בין פרשני המקרא, אף כי סבור היה - וכפי שהתבטא לא פעם בסגנונות שונים - כי "זה המדרש נוי המקרא ומידי פשוטו אינו יוצא" (שמות פט ע"א), ולא פעם הסב תשומת לב גם לפשוטם של דברים. מטרתו הייתה לחבר את תכני תורה שבעל פה, על כל היבטיה, עם פסוקי התורה עד כי היו לאחדים בידו, במטרה לקרב את קהלו אל מסורת התורה שבעל פה, להרחיקם מן התנועה הקראית שהיו לה נאמנים רבים בזמנו ובמקומו ולענות על טענותיה.¹⁵

ובכן, האם מדובר במדרש או בפירוש? ומה מבחין בין זה לזה? אומר כבר עתה כי דבריו נראים בעיניי מופרזים, כפי שאסביר להלן. בדברים הבאים אני מבקש:

- א. להציע מדרשים נוספים להבחנה בין חיבור פרשני לחיבור דרשני.
- ב. לערער על הקביעה הנחרצת של תא-שמע.
- ג. לסרטט בקווים כלליים את מקומו של 'לקח טוב' במפעל פרשנות המקרא היהודית במאה האחת עשרה ועל בסיס זה להסביר כמה טעה בובר בדבריו על 'תכונת הספר'.

14 עמ' 265-277.

15 עמ' 267.

בין מדרש לפירוש

כל קבצי המדרשים המוכרים – קדומים כמאוחרים, מדרשי הלכה ומדרשי אגדה כאחד – הם קולקטיביים ואנונימיים, כלומר אינם מפעלו של יחיד אלא של חבורה, ושם מחבריהם אינו ידוע. מיעוטם משויכים לאסכולה מוגדרת כבית מדרשו של רבי ישמעאל או בית מדרשו של רבי עקיבא, אך גם עליהם אין שם מחבר. הקובץ הראשון שהוא כנראה מפעלו של אדם יחיד הוא 'ילקוט שמעוני', שכנראה נערך בגרמניה במאה השלוש עשרה.¹⁶ שונים מהם שוני מהותי פירושי המקרא מימי דניאל אלקומסי הקראי¹⁷ ורב סעדיה גאון (להלן 'רס"ג') הרבני¹⁸ בזה שיצאו מתחת ידו של מחבר אחד מוצהר. אלה הם פני הדברים אצל רס"ג בבבל, אצל רעואל וחבריו בביזנטיון,¹⁹ אצל רש"י וממשיכי דרכו רשב"ם, ר' יוסף בכור שור ואחרים בצרפת, אצל רבי אברהם אבן עזרא בספרד, אצל רבי אברהם בן הרמב"ם במצרים, אצל רבי דוד אלעדני בתימן²⁰ ואצל מאות פרשני מקרא אחרים בכל תפוצות ישראל מימי הביניים ועד היום. מפעל ספרותי מאת מחבר אחד הוא מאפיין מובהק של פירוש בניגוד למדרש, והוא מאפיין חיצוני. לרוב נלווית לו 'תודעת מחבר' המהדהדת בין דפי החיבור בלא תלות בשיטות המחשבה של המחבר, ב'ארגו הכלים' שנקט בחיבורו ובדרכי ההבעה שלו.²¹

- 16 רייזל (לעיל הע' 11), עמ' 383-392.
- 17 פתרון שנים עשר, פירוש לתרי עשר, חברו דניאל אלקומסי, מהדורת יצחק דב מרקון, ירושלים תשי"ח.
- 18 חגי בן-שמאי, מפעלו של מנהיג: עיונים במשנתו ההגותית והפרשנית של רס"ג, ירושלים תשע"ה (להלן בן-שמאי), בייחוד עמ' 10-13, 21-36.
- 19 גרשון ברין, רעואל וחבריו: פרשנים יהודיים מביזנטיון מסביבות המאה העשירית לספירה, תל אביב תשע"ב (להלן ברין). אכן, אין ודאות שרעואל הוא המחבר, ושמא היה רק המעתיק. מכל מקום מדובר במחבר ביזנטי. יהונתן יעקבס בביקורתו על הספר (בית מקרא נח, א ותשע"ג), עמ' 167-179 (להלן יעקבס) זיהה את 'לקח טוב' כפירוש – ראו דבריו בעמ' 167, בתחילת הפסקה השנייה.
- 20 ראו גלעד שפירא, מדרש הגדול לספר בראשית: היבטים רטוריים וסגנוניים, עבודת דוקטור, חיפה 2015; הנ"ל, "מדרש הגדול ומדרשי תימן: עיון משווה בהקדמות מדרש מאור האפלה ומדרש הגדול", תימא יד (תשע"ז), עמ' 40-61. 'מדרשי תימן' הם בעצם ילקוטי פירושים לתורה ולמקצת המגילות, ויש בהם לא רק מבחר מדרשים. במחקריו הראה שפירא אל נכון כי רבי דוד לא רק ליקט אלא הטביע חותם אישי על חיבורו בצורה, במבנה ובתוכן, ובכך פתח לעיון ולהערכה מחודשים ורעננים בטיבו של מדרש הגדול, במעמדו בקרב מדרשי תימן ובהשפעתו עליהם. דומני שממנו יתד ממנו פינה לעיון מחודש בכל מדרשי תימן, ואין זה המקום להרחיב בעניין זה.
- 21 על גילוייה הראשונים של תודעת המחבר ראו David E. Sklare, *Samuel b. Hofni Gaon and His Cultural World: Texts and Studies* (Études sur le Judaïsme Médiéval, 18), Leiden 1996, p. 50. אני מודה לרב יצחק פייגלין על שהסב את תשומת לבי למראה מקום זה.

תודעת המחבר ב'לקח טוב'

המעייין ב'לקח טוב' ימצא בו בשפע את תודעת המחבר, הניכרת בלשון, בצורה, במבנה ובתוכן. הנה דוגמות אחדות מסוגים שונים:

א. בהקדמה בא בין השאר שיר ובו אקרוסטיכון שראשי שורותיו מצטרף ל'טוביה בר אליעזר חזק'.²²

ב. כל פרשה פותחת במעין פתיחתא המושתתת על פסוק ובו המילה 'טוב' לנטיותיה, והטעם לכך ברור - רמז לשמו של בעל החיבור.

ג. בפירושו לברכת הכוהנים הביא הרבה הצעות דרשניות והקפיד לציין שאלה דבריו:

'בִּרְכָה ה' וְיִשְׁמְרֶךָ. יָאֵר ה' פְּנֵי אֱלֹהֶיךָ וַיַּחַנֶּךָ. יֵשָׂא ה' פְּנֵי אֱלֹהֶיךָ וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם. וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי אֲבָרְכֶם (במדבר ו, כב-כז) - טוביהו ברבי אליעזר אומר: יברכך ה' בכנים [...], יברכך ה' במשא ובמתן [...], יברכך ה' שיהו הכל מתברכין בך [...]. יברכך ה' בזקנה [...]. יברכך ה' בתלמידים [...]; וישמרך - טוביהו אומר: שמירת הנפש [...], מן המזיקין [...], מכל רע, מיצר רע [...]. מגיהנם [...]. מן הליסטים [...]. שלא יסלק שכינתו מאתך [...]. ישמור נפשך בשעת מיתה [...]. שיכתוב זכותך [...]. לעולם הבא [...]. כך אמר טוביהו ברבי אליעזר ז"ל. יאר ה' פניו אליך - [...]. טוביהו ברבי אליעזר אומר: זה חכמה [...], זו ישועה [...], אלו חיים [...], זו הסברת פנים [...]; ויחנך - במשאלותיך [...], יתן חנך בעיני בריותיו [...], יחננך דעת בתלמוד תורה [...], יחננך במתנות חנם [...]; טוביהו ברבי אליעזר אומר: ויחנך - בכנים [...], שישמע תפלתך [...], יתן לך חנינה בעולם [...]. ישא ה' פניו אליך - בשעה שאתה עומד ומתפלל [...]; טוביהו ברבי אליעזר אומר: ישא ה' פניו אליך - יתן לך נשיאות פנים. טוביהו ברבי אליעזר אומר: וישם לך שלום - שאפילו אויביו משלימים עמו [...], מן המלחמות [...], מן החיות ומן המזיקין [...].²³

עמ' 1. 22

עמ' 182-183. התופעה של דרשות מקוריות שפרשן מקרא משבץ בפירושו לאחד מספרי המקרא מוכרת - עיינו בן-שמאי (לעיל הע' 18), עמ' 374-394; אברהם גרוסמן, תמורות בחברה היהודית בימי הביניים, ירושלים תשע"ז, עמ' 386-407 (להלן גרוסמן); נחם אילן, "על 'עלוקה' שהיא הַעֲדָר, ועל גיוסה לפולמוס עם הקראים: עיון בפירוש רס"ג למשלי ל, יז", *Pesher Nahum: Texts and Studies in Jewish History and Literature from Late Antiquity and the Middle Age*, Norman Golb Festschrift, Joel Kraemer and Michael Wexler (Eds.), Chicago 2012, עמ' 1-10*.

נחם אילן

ד. על הפסוק 'זכרים הפסוקים, בהקריבכם מנחה חדשה לה' בשבעתיכם, מקרא קדש יהיה לכם, כל מלאכת עבודה לא תעשו' (במדבר כח, כו) כתב בין היתר:

'[...] אמר רבי טוביהו ברבי אליעזר ז"ל: חזרתי על כל עניני המועדות ולא מצאתי חג שבועות שנקרא 'עצרת'. ורבותינו ז"ל קראו בכל מקום 'עצרת' לחג השבועות, והוא לשון תרגום, דאמר אנקלוס הגר 'בעצרתכון'. [...]'²⁵

ה. רבי טוביהו הבחין היטב בין פשט לדרש ונקט בחיבורו קריאה רב-ממדית במקרא. הנה דוגמה לכך מפירושו לפסוק 'פחזו פמים אל תותר, כי עלית משכבי אביך, אז חללת יצועי עליה' (בראשית מט, ד), ובו כתב בין היתר:

'להודיעך שהתורה לא ניתנה לטפשיין, ולא מסרה הכתוב אלא לחכמים, לדרוש ולאזן ולחקור ולתקן מדרשות נאות, דברים דבורים על אפניהם, לקיים מה שנאמר "משפטי ה' אמת, צדקו יחדו" (תהלים יט, י), ואין מקרא יוצא מדי פשוטו, ואין מקרא עוקר מקרא [...]'²⁶

ו. רבי טוביהו נתן דעתו גם לסדר הפנימי בין יחידות ספרותיות גדולות ובתוכן, וכן לסדר הפסוקים. אלה שיקולים שקשה למוצאם במדרש, ושכיחים הרבה בקרב פרשני המקרא בימי הביניים, בייחוד בקרב פרשני הפשט. הנה שתי דוגמות:

(1) 'וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לְאמֹר' (ויקרא ה, יד) – הפסיק העניין ליתן ריוח למשה רבינו להבין בין פרשה לפרשה.

(2) 'וַיִּלְךְ מֹשֶׁה, וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל' (דברים לא, א) – ענין זה מוקדם ומאוחר, שהוא ראוי לומר תחלה ענין 'הן קרבו מיך למות' (פס' יד) עד 'האזינו', ואחרי כן אמר להם 'שירת האזינו', וכתוב 'ויבא משה וידבר את דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון' (לב, מד), ולמה הסמיך הענין הזה 'וילך' לשל מעלה? על שהזכיר את האבות, שנאמר 'אשר נשבע ה' לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם' (ל, כ) סמך לו 'וילך משה' (לא, א), שהלך לו עם אבות העולם.

24 בובר (ולפניו שמשון בלוך, תולדות רש"י מאת יום טוב ליפמאן צונץ, וואראש תרכ"ב, דף כג ע"א, הע' מא) סבר, שבמקרים שבהם נזכר רבי טוביהו בגוף שלישי מדובר בהוספה מאוחרת של מעתיק לאחר מות המחבר. עוד אפשר שרבי טוביהו כתב את חיבורו בגוף ראשון, אך לשונו נשתמרה רק בחלק מכתבי היד ובאחרים שונתה לשון המחבר לגוף שלישי. עיינו בובר, מבוא, ח ע"א-ע"ב. על התופעה בכללה ראו שמחה עמנואל, "מגוף ראשון לגוף שלישי: פרק בתרבות הכתיבה באשכנז בימי הביניים", תרביץ פא (תשע"ג), עמ' 431-457.

25 עמ' 183-185.

26 עמ' 232.

ז. רבי טוביה נקב בשמות חלק ממקורותיו, ואף זה מאפיין פרשני ולא דרשני, בייחוד כשהמקור הוא אדם נקוב שם ולא קובץ מדרשי. הנה שתי דוגמות:

(1) על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו, ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב, כד) - זה הפסוק צווי לדורות להתרחק מן העריות, שנא' [מר] 'על כן יעזוב איש את אביו' - אלו קרובי אביו, 'ואת אמו' - אלו קרובי אמו, 'ודבק באשתו' - ולא בארוסתו. אמר אבא מרי ז"ל [...].²⁷

(2) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון, בחמשה עשר יום לחדש הראשון, ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים (במדבר לג, ג) - ויסעו מרעמסס בחדש הראשון, בחמשה עשר יום לחדש, ממחרת הפסח - שאכלו, ואף על פי שנאמר ביהושע 'ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי' (יהושע ה, יא) - אין למדין דברי תורה מדברי קבלה, שאומר ממחרת הפסח שאכלו ישראל מעבור הארץ מצות וקלוי, שהיו בששה עשר בניסן, אחר הקרבת העומר. וזה משמע 'ממחרת הפסח' - בחמשה עשר בניסן, ואין דומין זה לזה. ומשום רבינו סעדיה בן יוסף²⁸ זצ"ל אמרו: 'ויסעו מרעמסס בחדש הראשון' - בחמשה עשר יום לחדש הראשון; 'ממחרת הפסח' - הוא ששה עשר בניסן, ודורש הפסוק ככה: 'ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש', ו'ממחרת הפסח' הוא יום ששה עשר; 'יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים' - עד שנקבצו בני ישראל מכל ערי ארץ מצרים בערב ויום אחד, ונקרא יום ששה עשר - 'ממחרת הפסח', כענין שנא' [מר] 'זיכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם' (שמ"א ל, יז), ויקרא יום שני 'ממחרת' ללילי יום ראשון, שאכילת הפסח היתה בלילה של ט"ו יום, ויום ט"ז נקרא 'ממחרת הפסח' כדרך שנאמר ביהושע 'ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי' - אחר הקרבת העומר.²⁹

ח. תודעת הפשט ניכרת בפירושו הלשוניים. כך למשל כתב על הפסוק 'אלה תולדות נח: נח איש צדיק תמים היה בדרתיו, את האלהים התהלך נח' (בראשית ו, ט):

'את האלהים התהלך נח' - בשלש נקודות תחת הלמ"ד, לשון עבר, אבל 'התהלך' שני נקודות תחת הלמ"ד, כמו 'התהלך לפני והיה תמים' (שם יז, א), הוא ציווי עומד.³⁰

27 עמ' 23.

28 הוא רב סעדיה גאון.

29 עמ' 281-282.

30 עמ' 37.

נחם אילן

ט. על הפסוק 'תְּהַמַּת יְכַסִּימוּ, יִרְדּוּ בְּמִצּוֹלֹת כְּמוֹ אֶבֶן' (שמות טו,ה) העיר:
'תהומות יכסימו - ויש קורין יכסימו, והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים,
הוא לשון אחד, כמו 'וגם לא תעבורי מזה' (רות ב,ח).³¹

זו הערה פרשנית מובהקת בלוויית הפניה ביבליוגרפית, ומקומה לא יכירנה במדרש.
האמנם 'אין דרך למנותו בין פרשני המקרא' כפי שטען תא-שמע? לאור כל האמור עד
כה דומני שאין עמידה לקביעתו הנחרצת השוללת את זהותו הפרשנית של 'לקח טוב'.
יתירה מזו: כמעט כל מילה בפסקה שהבאתי למעלה³² הולמת גם את מפעלו של רס"ג,
לכד מן המקום המובהק של פירושי פשט אצלו, והרי אין מי שמפקפק בזהותו לא רק
כפרשן אלא כאב המחולל של פרשנות המקרא הרבנית.³³

'תכונת הספר'

טיבו של 'לקח טוב' נחשף ומתברר מתוך זמנו ומקומו. אכן, רוב מניינו הוא דרשות, אולם
כפי שהראיתי יש בו גם מרכיבים פרשניים מהותיים, אשר בהצטברם משמשים ריכוז
חשוב של פירוש ולא של מדרש.³⁴ התוכן המורכב הזה הוא ביטוי מובהק של תופעה
בהתהוות, וכוונתי לפרשנות המקרא היהודית באירופה. אכן, טרם הגיע הזמן לשחזור
המהלך במלואו ולפרטיו, אולם דומני שאפשר לסרטט מתווה כללי שלו.

פרשנות המקרא היהודית החלה כאמור בכבל בפירושי דניאל אלקומסי הקראי בסוף
המאה התשיעית ורב סעדיה גאון הרבני במחצית הראשונה של המאה העשירית. הקראים
והרבניים השתיתו הרבה את פירושיהם על הפשט, אף כי הניחו הנחות יסוד שונות ונקטו
שיטות שונות אלה מאלה.³⁵ בעקבותיהם התפתחה ספרות פשט מפוארת ובין דְּבָרֵיהָ

31 עמ' 94.

32 ליד הציון להע' 14 ובה.

33 פרשנות הפשט של רס"ג שונה הרבה מזו שהתפתחה בספרד ובצרפת - עיינו בן-שמאי (לעיל הע'
(18), עמ' 148-149, 296-298, 300-307, 317-319, 322, 338-339, 345-348.

34 מצב מעין זה יש גם ב'שכל טוב' לרבי מנחם בן שלמה, שנתחבר כעבור כארבעים שנה
באיטליה - עיינו ריזל (לעיל הערה 11), עמ' 378-382. בראש דבריה תיארה אותו 'ילקוט
מדרשים ופירושים על חמישה חומשי תורה'. עמדה נחרצת באשר לצביונו הפרשני נקטה חיה
בן-שלום, 'לשיטתו הפרשנית של ר' מנחם בן ר' שלמה בפירושו על התורה 'שכל טוב'', טורים
ב (תשס"ח), עמ' א-נח. עוד ראו על חיבור זה אלבוים, שכל טוב (לעיל הערה 9).

35 הספרות על כך עצומה. ראו כמבחר קטן בלבד: חגי בן-שמאי (לעיל הערה 17), עמ' 291-335;
מאירה פוליאק, 'צמיחתה של פרשנות המקרא בקרב הקראים', ספונות כב (תשנ"ט), עמ' 299-

הגדולים היו רב שמואל בן חפני גאון כבבל ויפת בן עלי הקראי בארץ ישראל, ומאוחר יותר רבי אברהם בן הרמב"ם במצרים. כבר במאה העשירית, וכנראה גם בהשפעת המהלך הזה, החלו נכתבים פירושים רבניים וקראיים למקרא בלשון העברית בביזנטיון.³⁶ הידיעות עליהם מעטות, ושרידיהם מתגלים טיפין טיפין בשנים האחרונות.³⁷ במאה האחת עשרה התחולל במקביל תהליך דומה גם במרחב הצרפתי-האשכנזי, היינו של כתיבת פירושים למקרא.³⁸ עוד הראה תא-שמע שבאותם ימים יכלו להגיע הדי המפעל הביזנטי לידיעת מלומדים יהודים בצרפת, אולם גרוסמן הראה כי הזיקות משוערות, רופפות ומסופקות לפי שעה, ונימוקיו נשמעים.³⁹ תא-שמע הציע כי מפעל הפרשנות למקרא של רש"י, שיש בו מזיגה מורכבת של פשט ודרש, בא לאזן ולתקן את מה שחשב לנטייה מופרזת לכיוון הפשט.⁴⁰ דומני שזה הרצף שבו יש לשכץ את מפעלו של רבי טוביה. הוא כתב את פירושו בקסטוריה, הנמצאת בקצה הצפון-מערבי של יוון המודרנית, ולפחות במקום אחד בפירושו לתורה יש עדות לזיקה למרחב שמצפון וממערב לה. על הפסוקים 'וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם, אֲנִי ה' וְלֹא תַחֲלְלוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי, וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם. הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, לְהִיּוֹת לְכֶם לְאֱלֹהִים, אֲנִי ה' (ויקרא כב, לא-לג) כתב, בין השאר:

ואני כותב להיות זכרון מעשה שעשו קדושי עליון, קהל מגנצ"א, שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד, בפרס חג שבועות, ונשחטו כאיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל בשנת דתתנ"ו לבריית העולם, כשנתנו יד יושבי הארץ

311; הנ"ל, "תפיסת רב סעדיה גאון את תרגום התורה בהשוואה לתפיסת הקראים", יהושע בלאו ורויד דורון (עורכים), מסורת ושינוי בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, רמת-גן תש"ס, עמ' 191-201; ערן ויזל, "דעתם של פרשני המקרא בימי הביניים בשאלת חיבור ספרי המקרא: היבטים מחקריים ומתודולוגיים", תרביץ פד, א-ב (תשע"ו), עמ' 103-158, ושם הפניות למחקרים נוספים רבים שלה תוך ביקורת על מרבית מסקנותיה בסוגית ה'סדרן'. ויזל דחה גם את עמדת תא-שמע בסוגיה זו.

36 אני מאמץ כאן את עמדת ברין (לעיל הערה 19), עמ' 12 הערה 12 שהרקע להתפתחות סוגת הפרשנות בביזנטיון באותם ימים הייתה גם פנימית (האתגר הקראי) ולא רק חיצונית (הפרשנות הנוצרית) כפי שסבר תא-שמע.

37 עיינו ברין (לעיל הערה 19), עמ' 10-19, ושם ספרות נוספת; יעקבס (לעיל הערה 19) ודבריו הנכוחים והחשובים בשלהי מאמרו, בייחוד בעמ' 174-176.

38 ישראל מ' תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, כרך א: אשכנז, ירושלים תשס"ד, עמ' 96-114.

39 עיינו גרוסמן (לעיל הערה 23), עמ' 360-370.

40 תא-שמע (לעיל הערה 10), עמ' 247.

נחם אילן

לעלות לרשת משכנות עליון. ועליהם ועל כיוצא בהם הכתוב אומר 'וְנִקִּיתִי דָמָם – לא נְקִיתִי וְהוּא שֶׁכֶן בְּצִיּוֹן' (יואל ד, כא), 'תַּחַת הַנְּחֻשֶׁת אָבִיָּא זָהָב וְתַחַת הַבְּרָזֶל אָבִיָּא כֶּסֶף, וְתַחַת הָעֵצִים – נְחֻשֶׁת, וְתַחַת הָאֲבָנִים – בְּרָזֶל, וְשִׁמְתִי פְּקָדְתְּךָ שְׁלוֹם, וְנִגְשִׁיךָ צְדָקָה' (ישעיה ס, יז). תחת דם הצדיקים, מה יביא?! אני ה' – נאמן לשלם שכר טוב.⁴¹

רבי טוביה ניחן בתודעה היסטורית רגישה ומפותחת, וכבר סמוך להתרחשות השכיל להבין שמה שהתחולל במגנצא בערב חג השבועות תתנ"ז (1096) שונה וחמור מאסונות אחרים ששמעם הגיע לאוזניו. קריאתו-זעקתו 'תחת דם הצדיקים, מה יביא?!' נראית בעיניי שריד לדרשה חיה שדרש בקהילתו בשבת 'אמור' בשנת דתתנ"ז (1097) – הנקראת תמיד במהלך חודש אייר – כלומר פחות משנה לאחר הטבח!

כמובן יש הבדלים מכריעים בין 'לקח טוב' לבין פירוש רש"י לתורה בפרט ולמקרא בכלל בכמות ובאיכות, אף שנכתבו בסמיכות זמנים קרובה, ועדיין דומני שיש להם מכנה משותף עקרוני והוא הבחירה המודעת של רבי טוביה ושל רש"י להציע בחיבוריהם מציגה של פשט ודרש. כל אחד מהם הציע מציגה אחרת, אולם משותפת לשניהם מגמת השיפור והשכלול שזיהה תא-שמע.⁴²

בחתמת העיון

כאמור, הידיעות על פרשנות המקרא היהודית בביזנטיון במאות העשירית והאחת-עשרה הן חלקיות מאוד ואינן מאפשרות להעריך את המפעל הפרשני הזה במלוא היקפו כפי שאפשר להעריך את פרשנות המקרא הגאונית והקראית במזרח ואת פירות המפעל במערב – בספרד, בצרפת ובפרובנס. אני מקווה שגם לכך נגיע. לפי שעה מוטב לנקוט לשון מאופקת ולהצביע על הדמיון ועל השוני שבין 'לקח טוב' ו'שכל טוב' ועל מקומם ברצף הגדול של התפשטות מגמת הפרשנות היהודית למקרא מן המזרח המוסלמי למערב

41 עמ' 123. הדברים באים בלשון אחרת ב'לקח טוב' לשיר השירים: 'על כן עלמות אהבוך – על שרואין אומות העולם שנקראו "עלמות", שנ'אמר] "ועלמות אין מספר" (ש"ה"ש ו, ח). לפי שרואין ייחודן של צדיקים שנהרגין על קדושת שמך, חוזרין על כרחן ונותנין הודייה לשמך הגדול כדרך שנעשה בימינו בקהלות אשכנז בשנת תתנ"ו, כשנתנו יד בני שעיר לעלות על ארץ הצבי ושלחו ידיהם בקבלות, ונשחטו על קדושת השם. כל אלה וכאלה ראו שלמה ברוח הקדש ודבר עליהם' (גראינוף, ש"ה"ש [לעיל הערה 1], עמ' 15).

42 תא-שמע (לעיל הערה 10), עמ' 247.

הנוצרי והמוסלמי תוך חציית גבולות פוליטיים, לשוניים ותרבותיים ועל דגמים שונים של מזיגה של דרש ופשט. עמדתי כאן שונה מזו שנקט חננאל מאק בדבריו על רכי משה הדרשן וכינהו 'מבשר פרשנות הפשט למקרא'.⁴³ בשונה משלושת הגורמים שמנה להתפתחותה של אסכולת הפשט בצרפת בעקבות אברהם גרוסמן ואלעזר טויטו,⁴⁴ אני מציע להוסיף גם את השפעת פרשנות הפשט שהתפתחה במזרח הבבלי מאז ימי רס"ג ושמא אף את השפעת פרשנות הפשט הביזנטית של רעואל וחבריו, הגם שבינתיים סוגיה זו עמומה ורב בה הנסתר על הגלוי.

נראה אפוא כי הבסיס לקביעותיו של בובר באשר לטיבו של 'לקח טוב' רעוע, ואף דברים שקולים ומורכבים יותר שכתבו מלומדים בדור האחרון זקוקים לליטוש ולהערכה נוספת. גם לשונו הנחרצת של תא-שמע אשר שלל את זהותו של 'לקח טוב' כפירוש ולא כמדרש נראית מופרזת וראויה להערכה מחדש ולניסוח מתון יותר. מעבר לזה אני מקווה כי יש בדבריי כאן תרומה כלשהי לדיון העקרוני על המבדיל בין מדרש לפירוש כתופעות ספרותיות מובחנות.

43 חננאל מאק, "דרשן וגם פשטן: ר' משה הדרשן מבשר פרשנות הפשט למקרא", תרביץ פא (תשע"ג), עמ' 409-429.

44 שם, עמ' 417-418.

ד"ר יחיאל קארה נולד בצנעא בירת טימן בשנת תש"ה ועלה ארצה בשנת תש"ט. הוא שירת בחיל השריון ובחיל המודיעין ולמד באוניברסיטה העברית בחוג לגאוגרפיה ובחוג ללשון העברית. את תואר המוסמך קיבל בשנת תשל"ד, ובתואר דוקטור הוכתר בשנת תשמ"ג. הוא לימד באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת חיפה, וכרסם וערך ספרים ומחקרים בלשונות העברית, הארמית והערבית. משנת תשל"א הוא חוקר במפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית שבאקדמיה ללשון העברית, ומשמש בו ראש המדור לספרות הגאונים.

מספריו: 'כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי - מחקרים בלשונם הארמית' (ירושלים תשמ"ד); 'פניני ערב - מבחר פתגמים ומטבעות לשון בערבית הארצישראלית' (תל-אביב תשנ"ג, בשיתוף עם ב"צ אלקלעי), 'ארמית בבליית במסורת טימן: שם העצם' (ירושלים תשס"ב, בשיתוף עם שלמה מורג).

ד"ר קארה הטביע את חותמו במפעלי רוח וחכמה רבים ומגוונים למען הקהל הרחב ועל מנת שלא לקבל פרס. עתה, עם כרישתו לגמלאות, החליטו חבריו, מוקיריו ומשפחתו להעניק לו קובץ זה כתשורה.

ISBN 978-965-92118-6-9

9 789659 211869

**מכון
משנת
הרמב"ם**